

ЧЕМОДУРОВА Ю.М.,
старший викладач кафедри
менеджменту освіти і психології,
КЗ «Запорізький обласний
інститут післядипломної
педагогічної освіти» ЗОР,
м. Запоріжжя

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ТА БАР'ЄРИ

У роботі обговорюються системоутворюючі психологічні чинники, що визначають характер процесу розвитку професійної діяльності людини, а також основні бар'єри процесу професіогенезу.

Ключові слова: особистість, професіогенез, психологічні фактори та бар'єри професійного самовизначення, рефлексія, безперервна освіта.

В работе обсуждаются системообразующие факторы, определяющие характер процесса развития профессиональной деятельности человека, а также основные барьеры процесса профессиогенеза.

Ключевые слова: личность, профессиогенез, психологические факторы и барьеры профессионального самоопределения, рефлексия, непрерывное образование.

The work discusses the major factors determining the character of the process of the development of professional activity of the person, as well as the main barriers in this process.

Key words: personality, professional development, psychological factors, and barriers of professional self-determination, reflection, continuing education.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство висуває все більш високі вимоги до якості підготовки фахівців з вищою освітою для всіх галузей соціальної практики. Однак при нинішніх темпах соціокультурних змін та рівні

розвитку сучасних технологій період професійного навчання стає недостатнім для забезпечення готовності до професійної творчості протягом всієї професійної кар'єри. Готовність до перетворюючої діяльності вимагає дедалі більшої участі самого фахівця щодо

пошуку нових професійних знань і способів їх засвоєння, а також відкритості до нових цінностей практики та вміння вчасно скорегувати свою концептуальну схему розуміння професійної дійсності й її об'єктів. У зв'язку з цим в центрі уваги досліджень з проблем професійної освіти стає професіогенез особистості – це постійне, протягом усього періоду професійної діяльності, якісне перетворення спеціалістом свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нового його устрою і способу життєдіяльності, тобто творчої самореалізації в професії.

Вивчення психологічних чинників, що впливають на успішність оволодіння діяльністю, пошук шляхів саморозвитку особистості стає все більш актуальним напрямом у загальній психології, психології праці, педагогічній психології. Це пов'язано, в першу чергу, з впливом на людину зростаючої кількості різноманітних стресогенних факторів, до яких відносяться як природні зміни, так й зміни в соціальному житті, що впливають на психічний стан людини, знижують її працездатність і загострюють проблеми у взаєминах з оточуючими. В країнах пострадянського простору останні десятиліття активно ведеться пошук внутрішніх детермінант і факторів професіогенезу, а також вивчення бар'єрів професійного становлення особистості з метою підготовки спеціаліста до їх подолання в професійній діяльності.

Отже, **метою статті** є розгляд основних бар'єрів професіогенезу особистості, які виявлені дослідниками на сучасному етапі.

В психології однією з гострих проблем є взаємодія багатопланових факторів, що обумовлюють професійний розвиток особистості. До факторів, що детермінують цей складний процес, відносяться природно-кліматичні умови, біологічні та соціальні фактори, власна активність особистості, а також випадковий збіг обставин і подій.

Взаємодія цих факторів відбувається на тлі вікових змін протягом більшої частини онтогенезу людини. Для вирішення проблем професійного розвитку особистості, що обумовлені необхідністю професійного самовизначення і вибору професії, професійної освіти і підвищення кваліфікації, професійного зростання і кар'єри, професійної адаптації і досягнення вершин професіоналізму, а також багатьох інших потрібно визначитися з провідними змістоутворюючими факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість вітчизняних дослідників (Є.О. Клімов, В.А. Сластьонін, В.Н.Кузьміна, А.К. Маркова, Т.В. Кудрявцев й ін.) професійне становлення фахівця розглядають як безупинний процес, що має лінійний наростаючий характер, тобто в цілому процес професіоналізації особистості, на їх думку, є повільним, безконфліктним та безкризовим в рамках однієї професії. Відтак, вступаючи у взаємини із професійною діяльністю, особистість поступово набуває професійної майстерності від репродуктивного рівня праці до рівня професійного акме.

Е.Ф. Зеєр і Е.Е Симаюк до змістоутворюючих факторів професійного становлення відносять три, які, на їх погляд, акумулюють як соціально-економічні умови і світ професій, так й активність особистості, її потребу у самовизначенні та самоактуалізації: 1) вікові психологічні зміни людини в процесі онтогенезу; 2) розвиток провідної професійно орієнтованої діяльності суб'єкта; 3) безперервна професійна освіта особистості.

Поєднання цих трьох змістоутворюючих факторів в єдиний професійно-освітній простір, на думку авторів, дозволить по-новому підійти до вирішення таких проблем професійного розвитку, як: подолання деструктивних тенденцій розвитку шляхом самоорганізації й самоактуалізації професійно-психологічного потенціалу особистості; досягнення рівня профе-

сійного акме; зміни вектора професійного розвитку під впливом психологічних бар'єрів, випадковості подій або не усвідомлення можливого майбутнього (аттрактів розвитку); суперечливість або неспівпадіння хронологічного і психологічного часу людини; прогресивний і деструктивний професійний розвиток особистості тощо [4, с. 17-18].

Розкриття особистісного потенціалу найчастіше відбувається в процесі професійного становлення. Цей процес включає: вибір людиною професії з урахуванням своїх власних можливостей та здібностей; засвоєння правил і норм професії; формування та усвідомлення себе як професіонала, особистий вклад в професію та формування професійного досвіду, розвиток своєї особистості засобами професії та ін. В цілому професіоналізація - це одна із сторін соціалізації, подібно до того, як становлення професіонала є одним з аспектів становлення особистості.

Вікові зміни людини протягом тривалого періоду онтогенезу є важливою детермінантою професійного становлення особистості. Психологи констатуючи, що вікові зміни є чітко вираженими протягом життя, виділяють тимчасові періоди, що охоплюють певні закінчені етапи розвитку. Підставою вікової диференціації одні психологи обирають психосексуальний розвиток (З. Фрейд), інші - психосоціальний розвиток (Е. Еріксон), треті - провідну діяльність (Д.Б. Ельконін), четверті - соціалізацію особистості (Н.Д. Столяренко) та ін. Такі психологічні бар'єри як дезадаптація, кризи, деформації, професійно обумовлені акцентуації, соціально-психологічні інциденти, несприятливий збіг обставин, випадковості, - можуть порушувати як еволюційний розвиток, так і перешкоджати професійному становленню.

Перехід від однієї стадії, одного етапу професійного становлення до іншого ініціюється змінами соціальної ситуації, перебудовою провідної

діяльності, що призводить до професійного розвитку особистості, формуванню професійно обумовлених психологічних новоутворень.

Так, до числа базових, ключових факторів професійного розвитку особистості належить провідна діяльність, яка опосередує її відносини з соціально-економічним середовищем, спілкування з оточуючими, констатує соціальну ситуацію розвитку. Для кожної стадії професійного становлення характерна одна провідна діяльність. Разом з тим також необхідно враховувати вплив інших видів діяльності, що визначають повноцінне становлення особистості. Очевидним є те, що багатоплановість діяльності, що виконує особистість, лише збагачують процес професійного становлення.

Саме розподіл праці й існування у кожній професії своїх кордонів щодо області застосування професійної зусиль розглядається як один з бар'єрів професіогенезу.

Поділ на професії як наслідок розподілу праці стало об'єктом вивчення багатьох філософів, соціологів, психологів. До основних переваг цього соціального феномена вони відносять зростання сукупної продуктивності праці за рахунок спеціалізації, гармонізацію видів діяльності та потреб людини (різноманітність потреб людей знаходить все більшу реалізацію в зростаючій різноманітності видів праці). Професійний світогляд завжди більш обмежений, ніж філософський або інші форми світогляду. Г.П. Щедровицький також розмірковує про безпеку закріпачення професійного мислення, при якому кожен тип відособлюється від інших, і називає цей негативний феномен «абсолютизацією професійного партикулізму» [9, с.180].

Інша безпека розподілу праці криється в тому, що так зване професійне закріпачення призводить до рутинізації діяльності. У психологічному дослідженні Р.М. Грановської показано, що автоматизація професійних умінь і навичок може призвести

до того, що закріплюється зайва трафаретність в підходах, спрощеність у поглядах на професійні проблеми, що знижує рівень професіоналізму фахівця [2, с. 293].

Таким чином, бар'єрами професіогенезу також виступають виникнення егоїстичної професійної моралі, рутинізація праці та трафаретність в підходах до вирішення виникаючих проблем, професійний партикулізм мислення. Всі ці явища блокують професійну творчість, готовність до самовдосконалення, накопичення й передачі раціоналізаторського досвіду наступному поколінню професіоналів.

У сучасній психології професійної освіти і розвитку професійна спеціалізація розглядається і як чинник професійної деформації, і як потужний чинник формування особистості. С.П. Безносів виділяє наступні причини біполярної модальності цього феномену [1, с. 176-190]:

1. Професійна спеціалізація перешкоджає або сприяє професіогенезу в залежності від того, як реалізується принцип зміни праці. Згідно з цим принципом, основним засобом компенсації редукціонізму, рутинності, вузькості спеціалізації є можливість працівника трохи змінювати зміст своєї діяльності кожні п'ять-шість років.

2. Своєрідним захистом від негативних наслідків розподілу праці для професіогенезу служить розвинена професійна етика спеціаліста як застава його саморегуляції. Серед найбільш важливих особистісних якостей, що протистоять професійній деформації, - ініціативність, розвинена сила волі, почуття відповідальності, висока самодисципліна, спрямованість на добро тощо.

3. Будь-яка спеціалізація може викликати стагнацію (зупинення), якщо особистість не усвідомлює важливість професійного зростання для свого психологічного здоров'я, не має потреби у творчій самореалізації та самовдосконаленні, а також технологічно не озброєна прийомами та методами

самовдосконалення у професійній сфері.

Зарубіжні дослідники, активно вивчаючи проблеми професіогенезу особистості, в якості проблемного поля цього феномену розглядають структуру професійної практики та її системоутворюючі інтегративні складові [7]. На їх думку, в основі будь-якої професійної практики лежить структура, що склалася в процесі освіти й адаптації фахівця до професійної діяльності. Вона містить:

- систему професійних знань фахівця в області практики;
- сформовані ключові компетенції та систему оцінки результатів вирішення проблеми (так званий менеджмент професійних помилок - їх попередження, діагностика та корекція);
- вміння і досвід вирішення нетрадиційної, вперше виникаючої проблеми, що засновано на аналізі співвідношення між параметрами об'єкту, який діагностується та його поведінкою (тобто знанням глибинних взаємозв'язків між різними змінними, що утворюють систему);
- механізми рефлексії і збагачення системи професійних знань, умінь, цінностей, що лежать в основі самоосвіти фахівця (отримання нових фактів, підвищення точності інтерпретації вже накопичених фактів, усунення помилок у розумінні феномену, заміна колишньої теорії на нову);
- сформовану концепцію професії, уявлення про її сутність, місію й ідеальну професійну поведінку [10, с. 70-75].

Як показує ряд досліджень, незважаючи на те, що здатності до рефлексії, самопізнання, самовдосконалення відіграють ключову роль у професійній динаміці, системоутворюючим елементом структури, що відповідає за професіогенез, є останній - загальна модель професії, уявлення про її сутність та етичну основу з точки зору осмислення значущості своєї професії,

що переглядається на кожному новому етапі професіогенезу особистості, а заодно переглядається вся концепція професії.

Зміна концепції професії знаменує "стрибок" в професійному розвитку фахівця. Проте, як зазначають дослідники, для розробки нової концепції (індивідуального бачення) місії професії недостатньо бути компетентним тільки у своїй сфері. Є необхідним перекласти запити і цінності суспільства (клієнта) на мову цілей професійної діяльності, яка заради цього суспільства (клієнта) й здійснюється, - етичний інтерфейс [10, с. 93]. Тому одним лише професійних знань та вмінь щодо самооцінювання і самовдосконалення виявляється недостатньо для управління професіогенезом.

Велике значення в забезпеченні й підтримці професійного розвитку має система безперервної професійно-орієнтованої освіти. Тобто освіта є провідним чинником розвитку особистості і передумовою успішного професійного становлення.

Досвід формування готовності до професіогенезу в процесі професійно-орієнтованої освіти як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці можна умовно розділити на три підходи [7]:

1. Мотиваційно-ціннісний підхід - розвиток мотиваційно-ціннісної сфери фахівця, його установки на професійне зростання та самовдосконалення, формування ціннісного ставлення до професіогенезу.

2. Персоніфіковані підходи, коли стимулюється осмислення навчальної інформації щодо її відповідності професійним та особистісним сенсам як стратегія самоосвіти й саморозвитку.

3. Рефлексивні підходи, коли організовується практика рефлексії власних думок, розумових дій і поведінки з метою вироблення програм самокорекції як засобу професійно особистісного розвитку.

Висновки. Погляди вітчизняних вчених на безперервний професіогенез, полягають у необхідності на-

явності знань з основ професійного зростання, залучення фахівців до рефлексивної діяльності та самопізнання, розвитку в них метакогнітивних здібностей - здібностей бачити себе «над вирішенням проблеми» і корегувати стратегії самоуправління. Зарубіжні вчені надають велике значення професійній практиці (так зване практичне навчання - *practical learning*), де запити клієнта стають більш очевидними для того, щоб їх аналізувати через призму цілей професійної діяльності та місії професії.

З одного боку, професіогенез пов'язаний з постійним ускладненням цілей професійної творчості, що вимагає перенесення концептуальних понять, ідей, способів дій з однієї сфери практики до іншої, із однієї області знання в іншу, а також здатності вийти за межі існуючої професійної реальності, подивитися на неї з позиції більш загальних, наддисциплінарних законів. Це дозволить уникнути професійної «псевдотворчості», тобто маніпулювання професійним об'єктом у збиток цілісній системі, а також додасть сенс професійній діяльності, дозволить усвідомити її значимість. Залучення до професійного творчості з урахуванням законів більш високих систем одночасно знімає проблему декларативності професійної етики та професійного самовдосконалення.

З іншого боку, безперервне ускладнення цілей професійної діяльності, як показник професіогенезу, тісно пов'язане з постановкою інтегрованих завдань професійної діяльності, тобто завдань, що потребують професійної експертизи в суміжних сферах. Однак здатність вирішувати комплексні проблеми і застосовувати свою професійну компетентність не тільки в вузькопрофесійній сфері, але й у вирішенні завдань, які можуть виникати в будь-якій сфері діяльності, соціально-економічних відносин і комунікацій, залежить певною мірою й від міждисциплінарної інтеграції в змісті професійно орієнтованої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносков. – Спб.: Речь, 2004. – 272 с.
2. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. – Л.: ЛГУ, 1984. – 293с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М.: Акад. Проект, 2003. – 336 с.
4. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций: Учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер.. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 495 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
7. Титовец Т.Е. Содержание высшего образования как фактор профессионализма / Т.Е. Титовец. – Режим доступа // <https://sites.google.com/site/konfer/Home/2-sekcija/titovec>.
8. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / В.Д. Шадриков. – М.: «Логос», 1996. -320с.
9. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. - М., 1995. - 584 с.
10. Kasher A. Professional Ethics and Collective Professional Autonomy: A Conceptual Analysis / A. Kasher // Ethical Perspectives: Journal of the European Ethics Network 11, 2005. - № 1.- P. 67-98.